

УДК 37.036+317.83

Іванова В.Л., Миколаївський філіал Київського національного університету культури і мистецтв

Іванова Валентина Леонідівна – доцент Миколаївського філіалу КНУКіМ, кандидат педагогічних наук. Коло наукових інтересів: дослідження ролі мистецтва у навчальній і виховній роботі, питання теорії і практики естетичного виховання і соціально-культурної діяльності.

РОЛЬ МИСТЕЦТВА У ЗБАГАЧЕННІ ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Статтю присвячено можливостям мистецтва у збагаченні змісту шкільної навчально-виховної роботи та особливостям підготовки вчителя до здійснення педагогічного впливу засобами мистецтва. Наведено приклади позитивних результатів впровадження методів педагогіки мистецтва у шкільний навчально-виховний процес. Систематизовано вимоги щодо оволодіння педагогом новаторськими методами спілкування з дітьми.

The article is devoted to the possibilities of art in enrichment of the contents of school teaching and upbringing process and to peculiarities of teacher training for making pedagogical influence by means of art. Some examples of positive results of using "art pedagogics" in educational process are mentioned. Requirements concerning a teacher's ability to use innovative methods of communication with children are systemized.

Втрата моральних орієнтирів, зростаюча відстороненість від духовних цінностей мистецтва несе суспільству можливі негативні соціокультурні та гуманітарні наслідки. Водночас, на фоні моральних і духовних втрат визріває усвідомлення серйозності порушеної проблеми.

Потребує дослідження поєднаність рівня суспільних проблем із позитивним впливом мистецької діяльності на формування загальної соціальної картини (загальнолюдської природи цінностей). По суті, духовний потенціал мистецтва визначається тріадою – Істина, Краса, Любов. Мистецтво – це результат художньої творчості людини, яка визнає *закони названої тріади*. На відміну від наукового пізнання, де домінують закони точних наук, закони мистецтва вибудовують пізнавальний процес в аспекті прекрасного чи потворного. Різниця між логічною істиною та мистецькою звичайно існує, але істинність теж є необхідною складовою мистецтва. Саме художній образ є з'єднуючою ланкою між духовними і науковими уявленнями. За теорією про діалогічну природу мислення процеси художнього переживання і наукового мислення протікають паралельно і майже одночасно. Тобто, метод естетичного аналізу

базується на одночасності істинного переживання мистецтва і його наукового розгляду.

Мистецтво справедливо ототожнюється із *царством краси*, де поєднується логічне і почуттєве. У той же час ще досі точаться дискусії: що є первинним у мистецтві, – його моральність чи його художність? Виникає питання про взаємодію моральних і мистецьких цінностей. Мистецтво ж є відображенням духовної картини світу, основою людської моральності і об'єктивного світосприйняття. Тож, роль мистецтва у збагаченні шкільного навчання не можна недооцінювати.

У справі навчання і виховання молоді визначальною є роль педагога, його особистості. Питання *хто навчає і як навчає* – головні у педагогіці – розв'язує саме вчитель. Тож, на якого педагога-вихователя чекає суспільство?

Злагожене суспільство може існувати тільки за умови, що його громадяни доцільно розподілять між собою сфери застосування своїх сил у головних напрямках життєдіяльності: виробництво, наука, мистецтво. Місце педагога-вихователя центральне, ключове. Розглянемо питання поєднаності навчально-виховної роботи і діяльності вчителя з мистецтвом, духовністю, творчою діяльністю.

Педагогічні дослідження розглядають мистецтво як процес пізнання й відображення світу, в ході якого у людини відбувається перехід від чуттєвого пізнання (категорія мистецтва) до абстрактного мислення (категорія науки). Але якщо науково-теоретична діяльність певною мірою відокремлює людину від безпосередньої діяльності, то мистецтво зближує її з цією діяльністю. Мистецтво є, по суті, універсальним засобом формування й розвитку свідомості й образного мислення, які є обов'язковими чинниками формування світогляду людини.

Дослідження О. Семашко та У. Суни [9] пропонують розглядати духовність особистості як єдність індивідуальних якостей і суспільних потреб. Однією з найефективніших форм організації навчально-виховної роботи є послідовний і цілеспрямований процес духовного збагачення діяльності дітей під педагогічним керівництвом – від вивчення предмета пізнання до опанування загальними принципами впливу мистецтва на формування особистості.

Мистецьку складову містить кожен із предметів циклу гуманітарних дисциплін. Наприклад, специфіка викладання історії, як навчальної дисципліни, потребує цілеспрямованого використання впливу мистецтва для пояснення особливостей історичного розвитку і конкретних історичних подій через використання творів епічного живопису. Історичні картини заохочують школярів до роздумів про долі націй і народів, про шляхи історичного розвитку, про роль особистості в історичному контексті. Разом із тим, сприйняття історичного живопису сприяє духовному розвитку школярів. Як історично-пізнавальний матеріал та як засіб активізації почуттєвої емоційності на уроках історії також бажано звертатись до міфів давнього світу, давньогрецьких поем, народного епосу, творів художньої літератури [1].

Використання пізнавальних функцій мистецтва на заняттях з історії потребує емоційної розповіді вчителя з демонстрацією та аналізом творів мистецтва. Мова йде не тільки про літературні й образотворчі твори, а й про їх поєднання з музичним тлумаченням історичних подій (наприклад, епічні билини або оперні сюжети). Йдеться про комплексний вплив різних видів мистецтва на свідомість і почуття учня. Подібні схеми застосування мистецьких знань у навчально-виховній роботі можуть використовуватись на уроках літератури, природознавства, географії тощо. Мистецтво у навчально-виховному процесі розглядається не як ілюстрація до занять, а як засіб розкриття через художній образ сутності історичних, суспільних чи духовних процесів, як активний вплив мистецтва на інтелектуальну сферу особистості.

В естетичному ставленні до дійсності, людина виявляє себе як розумна й почуттєва істота, яка прагне до пізнання світу у всій його різноманітності, що є ознакою розвиненої особистості. Саме тому, коли йде мова про гармонічну особистість, мається на увазі її обов'язковий духовний зв'язок з мистецтвом.

З огляду на це, потребують перегляду і доповнення методичні установки загальної педагогіки, а також виділення *педагогіки мистецтва* у самостійну складову педагогічної науки.

У 1970 роках до педагогіки мистецтва звернувся видатний композитор і музикант-просвітитель Д.Б. Кабалецький (1909-1987). Він вважав, що успіх загального музичного виховання визначається в першу чергу тим, як поставлено його у масовій школі, в умовах обов'язкового навчання всіх дітей. Свою експериментальну педагогічну діяльність у школі, композитор розпочав зі створення серії музично-пізнавальних праць. Це платівки під загальною назвою "Про що говорить музика", книги "Як розповісти дітям про музику?" та "Про трьох китів і про багато що інше".

Продовжуючи музично-педагогічні дослідження, Д.Б. Кабалецький пише книги "Як розповісти дітям про музику" (1978), "Виховання розуму і серця" (1984), у яких викладено конкретні рекомендації щодо навчання і виховання засобами мистецтва. Під науковим керівництвом Д.Б. Кабалецького створюються принципово нові програми з музики для загальноосвітніх шкіл, широке запровадження яких у їх практичну діяльність піднесло роль мистецтва у навчально-виховному процесі на якісно новий рівень.

До реалізації своїх концептуальних установок Д.Б. Кабалецький використовує такі методологічні принципи:

- метод *забігання* вперед і *повернення* до пройденого матеріалу (перспективи й ретроспективи);
- метод *узагальнення* (кожний новий висновок має спиратись на попередній досвід, що дає можливість узагальнити накопичені знання й враження);
- оновлення структури заняття (емоційний двосторонній контакт з учнями, захопленість дітей темою уроку, поєднання його частин – теоретичної, практичної і сприяючої (слухання музики), а також емоційності та організованості під час заняття).

Форми роботи з учнями на заняттях з музики за методом Д.Б. Кабалецького: слухання музичного матеріалу, розучування пісень і музичних творів, колективне виконавство, ритмічні рухи під музику, вивчення теоретичного матеріалу, прищеплення навичок самостійного аналізу музики (домашнє завдання).

Програма “Музика” Д.Б. Кабалевського, яка дістала широке застосування у школах Росії й республік колишнього СРСР, зробила значний внесок у музичну педагогіку і педагогіку мистецтва. Д.Б. Кабалевський неодноразово наголошував, що у музично-естетичному вихованні припустима варіантна множинність ідей, концепцій та методів. Це відкрило *зелене світло* педагогам-новаторам і стало поштовхом для створення нових авторських методик навчання й виховання засобами мистецтва.

Авторитетна авторська школа склалась на Україні в м. Ужгороді під керівництвом заслуженого вчителя України З.З. Жофчака. Використовуючи традиційні форми навчання – уроки, гуртки, факультативи, З.З. Жофчак наповнив навчально-виховний процес принципово новим змістом. Фундаментом навчально-виховного процесу в цій школі стала національна мистецька спадщина, родинні та народні традиції, звичаї, обряди, скарби народної пісенної та декоративно-ужиткової творчості. За концептуальним принципом “Сім’я, школа, діти”, авторська школа З.З. Жофчака прагнула створити всеосяжну педагогічно-виховну взаємодію всіх об’єктів і суб’єктів виховання – батьків, учителів, дітей.

Оскільки саме мистецтво породжує цілісне світосприймання та образне мислення дитини, провідне місце в навчально-виховному процесі школи посідають дисципліни естетичного циклу (образотворче мистецтво, музика, театральне дійство, народні промисли, гра на музичних інструментах). Так у результаті спілкування з мистецтвом діти набувають людських чеснот і твердих життєвих переконань.

У процесі формування особистості на перший план виходить постать викладача, як фахівця з високим науковим, мистецьким, психолого-педагогічним потенціалом. Особливості педа-гогічного впливу на свідомість і почуття учня засобами мистецтва підкреслюють велике значення мистецької підготовки викладача. Ефек-тивною буде праця того вчителя, який як творча особистість здатний передавати своїм учням мистецькі знання і прищеплювати морально-етичні якості на найвищому інтелектуальному рівні. За таких умов вплив викладача сягає найвищих позначок [3; 4; 6].

Розвиток розумових здібностей і міцне засвоєння знань (*когнітивний розвиток*) вимагає від викладача чіткого розуміння й використання в педагогічній роботі таких чинників:

- педагогічне передбачення;
- прогнозування ускладнень у процесі спілкування;
- уміння оптимального вибору спільних навчально-виховних дій;
- вимогливу доброту викладача [4, с. 21].

Кожному викладачу бажано знати класифікацію основних рис особистості та вміти впливати на їх формування. Соціальні риси (світогляд, моральність, працелюбність, інтелектуальність, естетичні смаки, гострота сприймання знань, тяжіння до абстрактної, логічної пам’яті та систематизації мислення) у поєднанні з генетичними рисами (спадковість, здібності, талант) є предметом психолого-педагогічних досліджень.

У цьому процесі викладачу необхідно розвивати такі головні пізнавальні та розвивальні компоненти:

- інформаційний (пізнання життєвих явищ через мистецькі образи, інформація про мистецтво, естетичні знання);
- чуттєво-емоційний (чуттєво-емоційне ставлення до краси оточуючого середовища та мистецьких цінностей);
- комунікативний (безпосереднє спілкування об’єкта виховання з творами мистецтва і художньо-творча діяльність).

Процес формування особистості, здатної до творчості, можна умовно уявити за такою схемою: *здібності – творча діяльність – творча особистість*. Звичайно, ця схема надто спрощена. На формування творчої особистості впливає комплекс об’єктивних і суб’єктивних факторів. Але домінантна установка – творчість як життєва необхідність – є обов’язковою умовою реалізації інтелектуального потенціалу.

Виділимо такі компоненти творчої особистості:

- домінуюча роль пізнавальної мотивації;
- дослідницька творча активність (прагнення до новачій, постановка й вирішення проблем);
- здатність до оригінальних рішень;
- прагнення до ідеальності, яка потребує зростаючого морального та інтелектуального досвіду [7].

Історія педагогіки – від Я. Коменського і Г. Песталоцці до К.Д. Ушинського і В.О. Сухомлинського – доводить, що освітній і виховний вплив особистості викладача це не тільки професійна підготовка, а що не менш важливо, напрацювання досвіду спілкування з дітьми. Психологи стверджують, що структура педагогічної праці налічує більше 200 складових. Викладач у своїй діяльності, окрім головної ролі вчителя й вихователя, виконує ще цілу низку супутніх ролей. Як пише відомий психолог В. Леві: “Викладач – це просвітитель, науковець, оратор, суддя, контролер, спостерігач, радник, критик, консультант, опікун, друг і т.ін.”. Кожну з цих ролей бажано виконувати на максимумі педагогічного таланту. Творче спілкування визнається сучасною педагогікою як важливий, хоч і недостатньо досліджений, фактор в освітніх і виховних процесах.

Педагогічний вплив як процесуально-часова категорія передбачає вплив однієї особистості на іншу й умовно поділяється на три фази: а) попередню; б) актуальну; в) майбутню. На першій фазі викладач ще тільки готується до зустрічі з учнями, а вони формують апріорне уявлення про викладача. Це ще не вплив, але важлива передумова майбутнього впливу. Цей процес *педагогічного чекання* через відсутність особистої об'єктивної інформації може сформувати як позитивні, так і негативні попередні враження. На другому етапі вплив переходить у стадію особистісної взаємодії. Саме на цій фазі педагогічна культура та педагогічне спілкування через комунікативність і пізнавальність ведуть до справедливих оцінок між об'єктами взаємодії. Викладачу бажано володіти такими основними засобами педагогічного спілкування:

- випереджаюче моделювання процесу спілкування й передбачення особливостей спілкування;
- організацію безпосереднього спілкування;
- аналіз наслідків спілкування та моделювання спілкування на наступному етапі контактів із вихованцями [8].

О.М. Леонт'єв говорив про дидактично-виховні функції педагогічного спілкування, виділяючи такі головні напрямки:

- розвиток мотивації до навчальної діяльності та творчості;
- формування особистості дитини;
- управління психолого-педагогічними процесами у дитячому колективі;
- реалізація в навчально-виховному процесі творчих якостей викладача і здібностей учнів [5].

Спостереження свідчать, що найбільш плідним є спілкування на основі творчої діяльності. Спільна художньо-творча діяльність педагогів і учнів створює надзвичайно сприятливу атмосферу для виховання особистості. Важливим моментом у підсиленні впливу особистості викладача є публічне виявлення його професійних і творчих якостей. Це наочна й переконлива перемога викладача у ствердженні свого професійного авторитету і, водночас, впливу на свідомість вихованців через особистий позитивний творчий приклад. Звичайно, за таких умов увага й цікавість учнів до викладача, до його порад та зауважень значно зростає, і атмосфера сприйняття набуває піднесення.

Моральний і творчий авторитет викладача є своєрідною *прогностичною моделлю*, яку беруть за взірць вихованці. В етичній сторони педагогічний такт як основа педагогічної етики та один із чинників плідного спілкування. Не випадково кажуть: "Такт – грація розуму", "Педагог без такту, як людина, що позбавлена слуху". Саме педагогічний такт створює атмосферу доброзичливості при спілкуванні учня та викладача, і взаєморозуміння сягає позитивних позначок. Байдужість до прагнень дитини, будь-які прояви зверхності мурують бар'єри відчуженості. Гуманне за своєю суттю й формою спілкування викладачів з учнями визначається спрямованістю викладача на діалог, на педагогічну взаємодію і творче співробітництво з вихованцями.

Ще одна особливість педагогічного і творчого спілкування полягає в необхідності постійної адаптації до об'єкта навчання й виховання, виходячи з вікових особливостей, реальних умов, теми спілкування тощо. У ході

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольдов А.И. Человек и мир культуры: Введение в культурологию. – М.: Издательство МГИК, 1992. – 240 с.
2. Арчажникова Л.Г. Профессия – учитель музыки. – М.: Просвещение, 1984. – 108 с.
3. Жуковская Р.И. Игра и её педагогическое значение. – М.: Педагогика, 1975. – 111 с.
4. Иванов О.К. Особистість викладача і його вплив на розвиток інтелекту та культуру студента // Вісник / КНУКіМ. – К., 2000. – Серія "Педагогіка". – № 3. – С. 20-27.
5. Леонт'єв А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1977. – № 3. – С. 58-63.
6. Мальковская Т.Н. Учитель-ученик. – М.: Знание, 1977. – 64 с.
7. Матюшкин А.М. Загадки одарённости: проблемы практической диагностики. – М.: Школа-Пресс, 1993. – 65 с.
8. Падалка Г.Н. Формирование эстетических идеалов и вкусов будущих учителей музыки: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. – К., 1989. – 368 с.
9. Семашко А.Н., Суна У.Ф. Развитие эстетической культуры молодёжи. – М.: Знание, 1980. – 64 с.